

ՉԱՐԵՆՑԻ ԴԻՄԱՆԿԱՐԸ ԵՏՉԱՐԵՆՑՅԱՆ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

ՎԱԶԳԵՆ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ*
Երևանի պետական համալսարան

Աներկբա է, որ Չարենցի պոեզիան խոր հետք է թողել ինչպես իր օրերի, այնպես էլ հետագա տարիների հայ բանաստեղծության վրա: Չարենցի մահվանից հետո՝ անգամ նրա անվան ու ստեղծագործության արգելանքի տարիներին, հայ բանաստեղծների նոր սերունդը իր գրական ճանապարհին անցավ «Չարենցի հոգևոր հովանու տակ» (Ս. Կապուտիկյան): Այդ և հատկապես հետագա տարիներին, երբ Չարենցի ստեղծագործությունը հասու դարձավ ողջ հանրությանը, ետչարենցյան շրջանի գրականագետների հետ մեր բանաստեղծները նույնպես իրենց էլույթներում, հոդվածներում բազմիցս մեկնաբանել, արժևորել են մեծ բանաստեղծի ստեղծագործությունը, նրա տեղն ու դերը մեր պոեզիայում: Այդ մասին չէ, սակայն, այս հոդվածը, այլ միայն Չարենցի հետ նրանց բանաստեղծական գրույցի, նրանց բանաստեղծությունների մեջ Չարենցի կերպարին անդրադարձի մասին է, թե ինչպես է Չարենց մարդը և բանաստեղծը կերպավորվել նրանց պոետական խոսքի մեջ, որքանով է տեսանելի որպես կերպար, որպես պատկեր-դիմանկար, ինչպես կերպարվեստի, գեղանկարչության մեջ, արտաքինով ու ներքինով, նաև գործողության մեջ:

Չարենցի մասին, նրան նվիրված բազմաթիվ բանաստեղծություններ են գրվել թե՛ Հայաստանում, թե՛ Սփյուռքում: Հոդվածի սահմաններում բնականորեն դրանց անդրադարձը սահմանափակ շրջանակում է: Դիտարկվել են Գևորգ Էմինի «Տեսիլ» (1937, դեկտեմբեր), Հրաչյա Հովհաննիսյանի «Մեռած պոետին» (1940), Վահագն Դավթյանի «Եղիշե Չարենցի հետ» (1977) և «Պոետական խրախճանք» (1977) բանաստեղծությունները, Հրաչյա Հովհաննիսյանի «Չարենցի լրատերը» (1988) պոեմը, Դավիթ Հովհաննեսի «REQUIEM AETERNAM Եղիշե Չարենցի հիշատակին» (1997) ությակներով պոեմը և Էդվարդ Միլիտոնյանի «Հրեղեն ասքի մոգը» (2022) ժողովածուն, որոնցում առավել տեսանելի են մեծ բանաստեղծի դիմանկարը, կերպարը, նրա ժամանակի ու ողբերգական կյանքի պատկերը:

* **Վազգեն Գաբրիելյան** – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ հայ նորագույն գրականության պատմության և գրաքննադատության ամբիոնի պատվավոր վարիչ **Vazgen Gabrielyan** – доктор филологических наук, профессор, почетный заведующий кафедрой истории и литературной критики современной армянской литературы ЕГУ

Vazgen Gabrielyan - Doctor of Philology, Professor, Honorary Head of the Department of History and Literary Criticism of Modern Armenian Literature at YSU

Էլ. փոստ՝ vazgengabrielyan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-1344-5852>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 20.02.2024

Գրախոսվել է՝ 26.02.2024

Հաստատվել է՝ 27.02.2024

© The Author(s) 2024

Բանաստեղծական այս կերպավորումները, անշուշտ, յուրովի լրացնում են Եղիշե Չարենցի ստեղծագործության գրականագիտական ուսումնասիրությունների այն պատկառելի ամբողջությունը, որ ստեղծվել է առ այսօր:

Բանալի բառեր – *բանաստեղծություն, շարք-պոեմ, պատկեր, կերպարվեստ, ներկայանակ, դիմանկար, կերպար, խորհուրդ, հեղափոխություն, դրամա, ողբերգություն, բռնապետություն, ռահվիրա, ոճավորում, ինտերտեքստ*

Միանգամայն հասկանալի է, որ ետչարենցյան շուրջ երկու տասնամյակում՝ Չարենցի «բանադրաման» ու արգելանքի տարիներին, նրան նվիրված բանաստեղծություններ չէին կարող հրապարակվել: Այն տարիներին, երբ արգելված էր անգամ նրա անվան հիշատակումը: Բայց գիտենք, որ մտավորականների շրջանում, հատկապես գրական նեղ միջավայրում Չարենցը շարունակում էր իր ոգեղեն ներկայությունը, և նոր գրական ասպարեզ իջնող երիտասարդ բանաստեղծների սերունդը ինքն իր մեջ, թաքուն, երբեմն մտերիմների հետ գրույցներում հիացումով, ակնածանքով ու ցավով էր խոսում նրա մասին, ոմանք նույնիսկ բանաստեղծություններ են նվիրել նրան¹, որոնք, սակայն, միայն վաթսունական թվականներից հետո հասու եղան ընթերցողին:

Առաջինը, ըստ գրության ժամանակի, ինձ հայտնի այդ գործերից Գևորգ Էմինի «Տեսիլ» փոքրիկ բանաստեղծությունն է («Ե. Չարենցի թարմ հիշատակին» նվիրումով, թվագրված՝ 1937, դեկտեմբեր): Հուշագրությունից հայտնի է, որ երիտասարդ բանաստեղծ Էմինը վայելել է Չարենցի հետ գրուցելու կամ այլոց հետ Չարենցի ունեցած գրույցները լսելու երջանկությունը, ավելին՝ Չարենցի մահից հետո նրա շատ անտիպների տնօրինումը: Ահա, Չարենցի երրորդ «Մահվան տեսիլ»-ի (Թամանյանի հիշատակին), «Գանգրահեր տղան» չափածո նովել-տեսիլի և «Դեպի լյառն Մասիս» պոեմի հուշումով ու ներշնչանքով Էմինը հղացել է այս փոքրիկ բանաստեղծությունը հենց «Տեսիլ» վերնագրով, որի մեջ իրավ կարելի է տեսնել Չարենցի կերպարը՝ նրա մեծության, հավերժության և նրա նկատմամբ նոր սերնդի վերաբերմունքի դրսևորումը:

*Չգտած վսեմ շիմաքարը այն,
Որ պոետն ինքն էր երազել կյանքում,
Մի երազ տեսավ գանգրահեր տղան,
Եվ երազի մեջ՝ Մասիսը կանգուն,-
Գրված էր վրան՝ «Եղիշե Չարենց,
Բանաստեղծ՝ ծնված Մակու քաղաքում»²:*

¹ «Չարենցի «ներկայությունը» 1937 - 1954 թթ.» հոդվածում ես փորձել եմ տեսնել այդ «ներկայությունը» (տե՛ս «Չարենցյան ընթերցումներ», գիրք 6, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1998, էջ 60 - 81):

² Գևորգ Էմին, Երկերի ժող. երեք հատորով, հ. 2, Եր., 1985, էջ 109:

Մասիսը՝ շիրմաքար: Անշուշտ, լավ պատկեր է, թեև հուշումները չարենցյան են. Աբովյանը նույնպես շիրիմ ու շիրմաքար չունի, բայց Չարենցի պոեմում նա գնում է «դեպի լյառը անհաս ու վեհանիստ»՝ գտնելու այնտեղ «հավերժական հանգիստ»: Շիրիմ ու շիրմաքար ունենալու բանաստեղծի երազանքն ու չունենալու տազնապը փաստագրելով՝ Էմինը հաստատագրում է նրա անմահությունը՝ «մեր լավ գալիքի ոսկեհեռ մանկան» երագ-տեսիլի մեջ նրա շիրմաքարը հենց Մասիսն է՝ վեհանիստ ու հավերժական և «անհաս փառքի ճամփա»:

Չարենցի մասին 1940 թ. գրած իր բանաստեղծությունը **Հրայրա Հովհաննիսյանը** վերնագրել է «Մեռած պոետին», գուցե հենց Չարենցի Վահան Տերյանին նվիրված «Մեռած պոետին» բանաստեղծության վերնագրի հուշումով, որի մեջ Տերյանի անունը նույնպես չկա: Չհիշատակելով Չարենցի անունը բանաստեղծության որևէ տողում՝ Հովհաննիսյանը թերևս «խորամանկել» է՝ խուսափել գրաքննիչների ուշադրությունից. դե, ինքը գրել է ընդհանրապես մահացած պոետի մասին (և ոչ թե բանտում սպանված, անգերեզման նահատակի): Բայց գրաքննիչներն այդքան միամիտ չէին: Հովհաննիսյանի վկայությամբ՝ այդ բանաստեղծությունը չթույլատրվեց տպագրության: Ընթերցողը չէր կարող չհասկանալ, որ այն հենց Չարենցի մասին է, քանի որ Մեծ բանաստեղծի մասին էր, իսկ Չարենցը հալածյալներից ամենամեծն էր: Հովհաննիսյանի վկայությամբ՝ այդ օրերին Հայաստանի խորհրդայնացման 20-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսում, որտեղ մեր երկրի նվաճումների շարքում ներկայացված էր նաև այդ տարիների հայ գրականությունը՝ ամեն տեսակի երկրորդական գրողների լուսանկարներով ու գրքերով, բացակայում էր ամենամեծի վաստակի ցուցադրությունը: Չկար, կարծես չէր եղել: Մա էր եղել երիտասարդ բանաստեղծի հուզումի ու զայրույթի պատճառը, ու ծնվել է ահա այս ձևերգը առ մեծն Չարենց.

*Այնտեղ խրախճանք էր. դռներն էին փակել,
Որ ներս չմտներ քո ստվերն հանկարծ,
Ահեղ շառաչելով քո աստղն էր ընկել,
Հանգել ոտքերի մոտ չնչին մարդկանց³:*

Խրախճանում էին, «ցնծում էին նրանք, իրար բարձր երգում», իսկ նա վտարված էր: Գիտենք՝ այդպես հալածում էին նրան անգամ կենդանության օրերին (միաձայն հեռացրին գրողների միությունից): Հիմա նրանք ցնծում են, հիմա իրենք են տերուտնօրենը հայոց պառնասի: Բայց իզուր: Նա՝ Մեծը, որ հեռացված, «ստվեր դարձած», «շրջում է անտուն», կրկին վերադառնալու է, ավելի մեծ ու հզոր, որովհետև՝

³ **Հրայրա Հովհաննիսյան**, Բանաստեղծություններ երկու գրքով, գիրք առաջին, Եր., «Հայաստան» հրատ., 1971, էջ 60:

*Նրանք մտել էին այն սրահները ճոխ,
Բսկ քո դիմաց լո՛ւյս էր շուշանաթույր:
Բսկ քո դիմաց փայլով արևոտ ու չքնաղ
Ճանապարհներն էին ո՞ղջ աշխարհի.
Դու գնդանից ելած՝ քայլում էիր դանդաղ
Դեպի գագաթնե՛րը քո մեծ դարի:*

Հավելենք նաև նախորդիվ մի տող՝ նա քայլում էր «Էպիկական դեմքով, ճակատով պերճ» պատկերը, և ամբողջական կդառնա մի տպավորիչ դիմանկար՝ ներքին ու արտաքին հայտանիշներով, արժանի գունային պատկերագրման: Ահա. ետևում «սրահները ճոխ», «գնդանը» (բանտը), դիմացը՝ «լույսը շուշանաթույր», «արևոտ ու չքնաղ ճանապարհներ» և «դեպի գագաթները» (ըստ նկարիչի ընկալման) դանդաղ քայլող բանաստեղծը՝ «Էպիկական դեմքով ու ճակատով պերճ»:

Չարենցի «Գանգրահեր տղան» չափածո նովելի հուշումով՝ երիտասարդ բանաստեղծ **Վահագն Դավթյանը** 1943 թ. գրում է.

*Սրբում եմ փոշին բոլոր քարերի,
Բայց ոչ մի քարի անունդ չկա...
Այս տիեզերքում դու շիրիմ չունես,
Դու մի տիեզերք՝ շոայլ ու հսկա:*

Բանաստեղծությունը չի պահպանվել, բայց այս քառատողը տասնամյակներ հետո անգիր հիշում էր (նաև տպագրել է) Դավթյանի համակուրսեցի Հրանտ Թամրազյանը: Ասում էր՝ հենց լսարանում այն կարդացել է Վահագնի տետրում, նույնիսկ թանաքի գույնն էր հիշում՝ կարմիր (1943 թվականն էր, Դավթյանը նոր էր վերադարձել ռազմաճակատից և ուսանող էր համալսարանում)⁴:

Այն, որ Դավթյանը տիեզերական չափանիշներով է գնահատում Չարենցին, իր հիացումի առաջին դրսևորումն է: Հետագայում՝ տասնամյակներ անց, նա բազմիցս լրջորեն, գիտնական-գրականագետի հայացքով վերլուծել, մեկնաբանել, գնահատել, արժեքավորել է Չարենցի ստեղծագործությունները («Ոգի ու տարերք», «Վերջին մատյանը» և այլ հոդվածներ), բայց իր հոդվածներում ու զանազան ելույթներում Չարենցի գնահատությունների մասին չէ, որ ուզում եմ խոսել, այլ **բանաստեղծ Դավթյանի՝ Չարենցի հետ բանաստեղծական** գրույցի, Չարենցի կերպարի, դիմանկարի կերտման, Չարենցի հետ իր հոգեկան առնչակցության: Հիշված քառատողում արդեն իսկ երիտասարդ բանաստեղծի փնտրտուքի, չգտնելու տագնապի, գտնելու հույսի հուզական հուշումներ կան,

⁴ Տե՛ս **Հրանտ Թամրազյան**, Հուշերիս հետ, Եր., «Նաիրի» հրատ., 2002, էջ 227:

մեղադրանք անհայտ հասցեով և ելքի իր լուծումը՝ «Դու մի տիեզերք՝ շոայլ ու հսկա»: Այն թվականերին այս բանաստեղծությունը, իհարկե, չէին տպագրի: Բայց հետագա տասնամյակներում էլ Դավթյանն այն չի տպագրել (կորցրել է, թե՛ այն իրեն չի բավարարել), սակայն այդ հղացումը ինչ-որ առումով հիմք է ծառայել, որ 1977-ին գրի «**Եղիշե Չարենցի հետ**» բանաստեղծությունը⁵:

*Եվ քեզ ոտից գլուխ անգիր ու գոց արած
Թափառել է անքուն պատանությունն իմ որք
Ու որոնել է քեզ, կոպերի տակ առած
Մահվան մի սև տեսիլ ու արեգակ մի բորբ:
... Մի գանգրահեր տղա շիրիմների մեջ հին
Քո շիրիմն է փնտրում ու չի գտնում սակայն...
Ու կանչում է նրան հարդագողի ուղին,
Ու կանչում է, կանչում կապույտն անեզրական...*

Խորացումները, ինչպես նկատելի են, Չարենցին «ոտից գլուխ անգիր» անելը, նրանով ամբողջովին լցվելն է, Չարենցի մահով՝ «պատանությունն իմ որք» որակումը, նրա (եությունը, մեծությունը) և ոչ հատկապես շիրիմի որոնումը («Որոնել է քեզ»), «հորը» որոնող «որբի» աչքերով, որի մեջ Չարենցի և՛ մահվան տեսիլն է, և՛ բորբ արեգակը, և՛ երագանքը՝ «հարդագողի ուղին», անեզր կապույտը երկնքի:

Կա նաև փոխհատուցումը իր անգտնում որոնումի. կա Չարենցի տեսիլ-դիմանկարը, որը պատկերանում է բանաստեղծի մտքերի պաստառին.

*Առասպել էս ահա ու անսկիզբ լեզենդ,
Նաիրեցի մի բիրտ ու բարբարոս մի խալդ,
Հազարամյա թախիծ, հազարամյա մի տենդ
Եվ արշալույս էս հիր, և արշալույս էս ալ:*

Եվ ողբերգական ավարտը կյանքի՝ կրկին լեզենդ դառնալուց առաջ.

*Վերջին երգը գրած պատին քո սև խուղի,
Նորից լեզենդ դարձար ու առասպել դարձար
Ու բռնեցիր նորից Հարդագողի ուղին:*

Բնութագրումները՝ որպես դիմանկարի գույներ, վավերական են, չարենցյան վկայումներ. հիշենք՝ «Մեր լեզուն բիրտ է ու բարբարոս» («Մեր լեզուն»), «Գրկեց ինձ թախիծն հնամյա» («Չարենց-Նամե»), «Քո բոլոր գալիք արշալույսներում» («Սումա»), «Որ կարդային խուղիս որմին» («Ավ. Իսահակյանին»), «Ու

⁵ Վ. Դավթյան, Կապույտ գիրք, Եր., 1978, էջ 100:

կնայենք Հարդագողի ճանապարհին» («Հարդագողի ճամփորդները») և այլն:

Նույն՝ 1977 թվականին Դավթյանը չարենցյան մեկ այլ տեսիլ էլ է պատկերագրել, բանաստեղծի մի ուրիշ՝ խմբային դիմանկար, որ վերնագրել է «**Պոետական խրախճանք**»⁶: Բնաբանը Չարենցի «Ars poetica» շարքի 6-րդ՝ («Ես վախենում եմ...») բանաստեղծության մի տողն է՝ «...Ահա կգա Բողիկերը, կերևա Էդգար Պոն...»: Չարենցի տազնապարհ, «սարսափով» սպասումը, թե նրանք (ու դեռ՝ Վեռլենը) կեսգիշերային ժամին կրկին կայցելեն իրեն, «աշնան ու թախիծի» երգերով կպարուրեն իրեն, Դավթյանի տեսիլում այլ շարունակություն է ստանում:

Երբ իր (Չարենցի) «անքնության մուժը» դառնում է «դեղին մորմոք», «դեղին թախիծ», ու «Բողիկերը չեկավ, չերևաց Պոն...», «Չարենցն ինքը ելավ մթնաշաղից»:

Ապա՝

*Ֆայտոն նստեց,
Անցավ Երևանով խաղաղ,
Հետո՝ Նորքի այգում՝ դուդուկի տակ,
Ամենամեծ աստղը իբրև բաժակ առավ
Ու գինու պես խմեց թախիծը տաք:*

(Այս պատկերները վավերական հիմքեր ունեն՝ ըստ հուշագրողների և Չարենցի բանաստեղծությունների):

Իր «տաք թախիծը» փարատելը՝, թե՞ լիարժեք դարձնելու ցանկությամբ Չարենցն ինքն է ձայնում, «հեռու-հեռվից» կանչում Վարուժանին, Եսենինին ու Լորկային՝ իրեն հարազատ բանաստեղծների հոգիներին: Երեք հոգեկից ու ճակատագրով նման բանաստեղծների՝ երեսունմեկամյա Դանիել Վարուժանին, որ սպանվեց 1915-ին արքորի ճանապարհին, ու անհայտ է նրա գերեզմանը, երեսունամյա Սերգեյ Եսենինին, որ ինքնասպան եղավ՝ չհաշտվելով իրականության հետ, երեսունութամյա Գարսիա Լորկային, որ 1936-ին գնդակահարվեց բռնապետ Ֆրանկոյի հանձնարարությամբ, ու անհայտ է նրա գերեզմանը: «Եկան նրանք, եկան գունատ ու լուր»: Ու երբ հնչում է թառի երգը, Լորկան վերցնում է իր կիթառը (բանաստեղծ ու դրամատուրգ Լորկան նաև երգահան էր ու երաժիշտ):

*Եվ մեղեդին ծորաց նման արտասուքի,
- Երբ մահանամ, թաղեք կիթառիս հետ...
Վարուժանը շոյեց սպիներն իր քունքի,
Ու խենթացավ նորից Չարենցը խենթ...
... Եսենինը թեքել շեկ գլուխը ուսին
Ու թախծում էր, ինչպես հասկը արտում...*

⁶ Նույն տեղում, էջ 87:

Եվ «խենթացած» Չարենցը Բուդդայի պես չոքել, հայացքը երկնքին հառած՝ քարքարում է. «Ուրիշ ոտքեր կախաղանին թող մոտ չգան...»:

Վերջին գոհ լինելու նրա խնդրանքը երկնքից ներքնինները պիտի կատարեն շուտով, իսկ մինչ այդ՝ երկինքը՝ «պատասխանում է» խորհրդանշաններով, որ բանաստեղծության վերջին երկու տողի պատկերն է.

*Բարձրանում էր դանդաղ մի վիրավոր լուսին,
Որ տրտմորեն թառի Նորքի բարդուն...*

Լորկայից մեկ տարի հետո Չարենցը մի ուրիշ բռապետի գոհն էր դառնալու բանտի հիվանդանոցում: Եվ Վարուժանի ու Լորկայի նման անհայտ էր մնալու նրա գերեզմանատեղին:

Չորս մեծանուն նահատակների այս յուրօրինակ «պոետական խրախճանքը» բովանդակային վերլուծության բազմաշերտ խորքեր ունի, բայց այն ես դիտարկում եմ որպես Չարենցի տպավորիչ մի դիմանկար՝ գործողության մեջ՝ տեսանելի ու զգայական, «հպարտ ու լուռ» նահատակների խմբային մի գեղանկար, նկարիչի ու ռեժիսորի համար անթերի, պատրաստի մի տեքստ՝ բոլոր հուշումներով: Ահա՛ Լորկան կիթառի լարերն է շոյում, մեղեդին ծորում է արտասուքի նման, իսկ Վարուժանը՝ քունքի սպիները (հրացանի՛, թե՛ սրի հետքը), Եսենինը՝ շեկ գլուխը ուսին թեքած, իսկ Չարենցը՝ Բուդդայի պես չոքած՝ առ երկինք խոսքեր է հղում: Եվ Նորքի այգի, Նորքի բարդի, երկնքում դանդաղ բարձրացող վիրավոր լուսին: Եվ Թախիծը՝ մեծատառով, նրանց դեմքին ու շուրջը: Եվ լուռ բողոքը հանճարասպան բռնապետությունների դեմ:

1960 - 80-ական և հետագա թվականներին, երբ Չարենցը կրկին լիաբուռն մտնում է մեր կյանք՝ իր բազմահատոր գրքերով ու անտիպներով, իր մասին գրված բազմաթիվ ուսումնասիրություններով և հուշերով, բնական է՝ բանաստեղծական անդրադարձները նրա կերպարին դառնում են հաճախակի, նրա դիմանկարը հարստանում է նոր գույներով:

1988-ին լույս է տեսնում **Հրաչյա Հովհաննիսյանի «Չարենցի լապտերը»** քննարկական պոեմը: Այն կեսգիշերային մի գրույց է բանաստեղծի «ոգու հետ» նրա շնչով ու ներշնչումով, նրա ժամանակի ու ողբերգական ճակատագրի, նրա վիթխարի մեծության նկատմամբ Հովհաննիսյանի ու իր սերնդի սիրո ու խոնարհումի մասին: Հնգամաս այս պոեմի բոլոր մասերը սկսվում են «Օ՛, ռահվիրա մեր մեծ...» տողով, և սա պոեմի ատաղձն է ու ընդհանրացումը: Ռահվիրա և մեծ: Բառարանային հստակ բացատրությամբ՝ ռահվիրան ճանապարհի բացող, հարթողն է, սկզբնավորող, հիմնադրողը, ինչո՞ւ չէ՛ նաև առաջնորդը: (Մեկ տասնամյակ հետո Չարենցի մասին Հրանտ Մաթևոսյանը պիտի գրեր. «Երանի այն գորագնդին, որի հետախույզն ինքն էր», «Երանի այն գորագնդին, որի գլուխն ինքն էր», «Բախտավորություն է աշխատել այս լեզվի մեջ, որ Չարենցն է արթնացրել»)⁷:

⁷ **Հրանտ Մաթևոսյան**, Սպիտակ թղթի առաջ, Եր., 2004, էջ 88-89:

Հովհաննիսյանի այս գրույցը Չարենցի ոգու հետ, պարզ է, երկխոսություն չէ, այլ դիմումնային մենախոսություն, որի մեջ, սակայն, Չարենցի կյանքի ողբերգական ավարտի ու ետջարենցյան մեր կյանքի արձանագրումը դառնում է պատասխանը այն ենթադրյալ հարցերի, որոնք կան այդ մենախոսություն-խոստովանության մեջ, որը ոչ միայն իրենն է, այլև չարենցապաշտ իր սերնդինը: Ասում է՝ **մեզ** համար «դու միշտ կայիր իբրև սրբապատկեր», դու մեզ հետ էիր գիշերները, իսկ

*Ցերեկները միշտ լուռ հանգչելով
Մեր բարձի տակ իբրև կենաց մատյան,
Որի սուրբ էջերից հառնում էիր
Փշե պսակի տակ աղավաղված
Քո ճակատի գրով անագորույն,
Քո ճակատով գունատ, մագաղաթյա՞:*

Համեմատությունը հստակ հասցե ունի («սրբապատկեր», «փշե պսակ», «գունատ ճակատ»), պատկերը խորիմաստ է ու նկարելի, իսկ պատմությունը հստակ ցուցում ունի՝ ետջարենցյան տարիների խստագույն բռնությունները. վախի ու սարսափի «մռայլ ու թեն» օրեր, գրադարաններից հանված են Չարենցի գրքերը, սակայն չարենցապաշտ ընթերցողը նրա գրքերը խնամքով թաքցնում է ցերեկները «իբրև կենաց մատյան»՝ գիշերները վայելելու սպասումով: Իսկ ընդհանրական գեղարվեստական պատկերով՝ այն օրերում՝ «Ինչպես մեռնող աստղի ուղին դժվար // Հեռանում էր շողը քո լապտերի», բայց և՛ «Լույսի շառավիղն այդ կանչում էր մեզ», և կար հավատը, թե նորից «Քո աշխարհն է փռվելու մեր դեմ»⁸: Պոեմի վերջին հինգերորդ մասը ներկայում ու ապագայում Չարենցի արդիականության ու առաջնորդության հաստատագրումն է: Քանի որ, ասում է հեղինակը, «Քո հերկը խոր // սև ցելերի վրա հայոց երգի // դեռ մնում է բերրի» և «հունդերը քո // ուռճանում են գալիք բերքի տենչով»: Չարենցի ստեղծագործություններից մեզ ծանոթ խոհերի, բառապատկերների, դարձվածների վարպետորեն ներմուծումը պոեմի տեքստում առավել տեսանելի են դարձնում բանաստեղծի կերպարը, անձը, դիմապատկերը: Հիշենք՝ անցյալի ու ապագայի գուգահեռումները «Գիրք ճանապարհի»-ում, խոհերն ու պատգամները ներկաներին «Էպիկական լուսաբաց»-ում, ապագայի պարմանիների ու երգասանների հետ՝ «Տաղեր և խորհուրդներ» շարքում և գրեթե ինտերտեքստային արտահայտությունները այս պոեմում, ինչպես «մռայլ ու թեն» օրեր, «մեռնող աստղի» ուղի, «բայց նա կգա, պոետն այն մեծ», «որ կարոտներ ուներ, երազ ու վիշտ», «Երևանում ահա կրկին գարուն», «զամանակի աշուն», «չնչին քար է նետված արեգակին», «լեզուն քո բար-

⁸ Հրաչյա Հովհաննիսյան, Ընտիր երկեր, հ.1, Եր., 1989, էջ 580:

⁹ Նույն տեղում:

բարոս, բիրտ ու ճկուն», «գագաթը այն վեհանիստ», «ճաշակելու ես այնտեղ հանգիստ հավերժական» և այլն: Եվ թերևս որպես ամփոփում փորձենք տեսնել երևակայական պատկերը որպես պոեմի գաղափարի ընդհանրացում. մեծ բանաստեղծը որպես Ռահվիրա ճանապարհի բացող ու առաջնորդ, քայլում է՝ ձեռքին «անշեշ լապտեր», որ «վառվում է անյուղ ու անպատրույզ», որ լույս է հեղում օր ցերեկով, որովհետև վառվել է բոցից արեգական: Ետևում հայոց անցյալն է լուսավորում, առջևում՝ ապագան: «Այքերս հառել եմ անցյալին՝ ապագայի նժույզը հեծած», - այդպես էր տեսնում իր սլացքի պատկերը ինքը՝ Չարենցը, «Գիրք ճանապարհի»-ում:

Չգիտեմ՝ Չարենցի տեսլապատկերում իր շիրիմին այցի եկած չարենցապաշտ «գանգրահեր տղայի» ժամանակը երբ է գալու, բայց ահա Չարենցի մահվանից ուղիղ վաթսուն տարի հետո արդեն «բանաստեղծ դարձած» մի գանգրահեր տղա՝ **Դավիթ Հովհաննեսը**, փնտրում ու «գտնում է» նրա «անհայտ շիրիմը»:

Քո գերեզմանը եղավ - մի անհայտ շիրիմ,
Բայց բանաստեղծ դարձած քո գանգրահեր տղան
այս տողերում իր համբույրն է դրոշմում
ամեն հայի սրտին, ուր քո շիրիմն եղավ...¹⁰

Նաև՝ Չարենցի «հոգուն մտերիմ» մյուս բոլոր նահատակ - անշիրիմների: «Պետք չէ ցանկալ նրանց այլ շիրիմ, քանզի մեր սրտերում գտան հավերժական հանգիստ»: Չարենցի մեծության ու անմահության իր մեկնությունն է՝ մեր սրտերում է նա և հավերժ: Եվ այս **մեր** - ի սահմաններն են՝ «մի ո՞ղջ Երկիր Հայաստան»: Դավիթ Հովհաննեսի՝ Չարենցի հետ ու նրա մասին գրույց-մտորումների ութատող բանաստեղծությունների ընդարձակ շարքը, որ հեղինակն իրավամբ պոեմ է անվանել, գրվեց և լույս տեսավ 1997 թվականին:

Պոեմի խորագիրը՝ «REQUIEM AETERNAM ՉԱՐԵՆՑԻ ՀԻՇՄԱՍՄԻՆ (պոեմ ութատողերով)», արդեն հուշում է հղացման սկզբնաղբյուրի մասին: Ընդհանուր առմամբ վերնագիրն ունի Չարենցի՝ Կոմիտասին նվիրված ընդարձակ պոեմը՝ գրված Երևանում նրա հուղարկավորման և հաջորդ օրերին: Չարենցը Կոմիտասին, Հովհաննեսը Չարենցին հղած իրենց ռեքվիեմներում երկու մեծ հանճարների ողբերգական կյանքի ու գործի դրվագներով, նրանց վրթխարի մեծության ընդգծումներով, «վերադարձի մահերգ» են հնչեցնում: Ութատողերից մեկում Չարենցի՝ Կոմիտասին բնութագրող «Հայրենի երգն էս դու մեր // Վերադարձած հայրենիք»¹¹ երկտողը նույնությամբ, առանց չակերտների, որպես ինտերտեքստ, Հովհաննեսն ուղղում է հենց Չարենցին (635)՝ կարծես ասելով՝ «Չքոյսդ ի քոյոց քեզ մատուցանեմ» և ընդգծելով մեծերի գուգակշիռն ու «վերա-

¹⁰ **Դավիթ Հովհաննես**, Բանաստեղծություններ (1964-2015), Եր., «Արևիկ» հրատ., 2015, էջ 633: Այս գրքից հաջորդ մեջբերումների հղումները կտրվեն անմիջաբար, միայն էջը:

¹¹ **Ե. Չարենց**, Անտիպ և չհավաքված երկեր, Եր., ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1983, էջ 30:

դարձի» իմաստը: Չարենցի՝ վերադարձի: «Հայրենիք, ուր տառապեց» նրա «Ուզին, - ու եղավ միշտ միայնակ, // Ուր հալածվեց նա ձեռամբ մեր «փառապանծ» հայրերի՝ որպես վսեմ աքսորյալ...» (635): Հուշումը Չարենցի «Զվարթ գիտություն» բանաստեղծության սկզբում եղած գրառումն է. «...և այսպես, ահա, ես...-մենակ ու հալածական՝ պոետ աքսորյալ սեփական հայրենիքում՝ հերկի եզերքին հայրենական երգի՝ ամայացած դաժանագույն եռանդով սեփական նախարարների և պետերի...»¹²:

Հիրավի, պոետ է բանաստեղծությունների այս շարքը, որովհետև ունի սկիզբ, ընթացք ու ավարտ և իր կյանքի ընթացքով կերպավորված հերոս՝ որոշակի միջավայրում: Դրվագ առ դրվագ, կյանքի ընթացքին հետամուտ, Չարենցին ուղղված թե՛ նրա մասին իր բնութագրության ութատողի սահմանում Դ. Հովհաննեսը բացում է պոետի հերոսի կերպարի մի հատկանիշ, նրա կյանքի մի հատված, նրա էության մի բնորոշ հայտանիշ: Պոետը սկսում է «Բանաստեղծի ծնունդը» ութատողով, որտեղ ընդգծվում է հանճարի ծննդյան աստվածային միջամտության («քմայք աստվածային խաղի») և ցեղային գեների դարավոր նախապատրաստության պայմանը, «մինչև Աբգար աղա» («Եվ դարեր հետո Պոետ արարել»): Ապա մանկության, պատանեկության, դեգերումի՝ Կարսից Երևան ու մեծ աշխարհ անցած օրերի, ստեղծագործական սևեռումի պահերի, հոգեկան տագնապների, հալածանքի ու կյանքի ողբերգական ավարտի ընթացքն է և վերջում, որպես ընդհանրացում, երկու էպիտաֆիա՝ տապանագիր, որն ավարտում է այն նույն խոսքով, որ դրել է պոետի սկզբում որպես բնաբան «Նա մեծ էր ավելի, քան եղավ...» (Թումանյանի մասին Չարենցի հայտնի քառատողից): Եվ ամբողջ պոետը (68 ութատող) այս բնութագրության հաստատումն է: Թումանյանի մասին Չարենցի խոսքը նույնությամբ Հովհաննեսը կրկին վերաուղղում է Չարենցին: Երկու հանճարներ, որ արդեն իսկ մեծ էին իրենց տվածով, բայց ավելի մեծ էին, որովհետև չհասցրին տալ այն ամենը, որ կարող էին, եթե... «Դեռ ի՛նչ գանձեր – անհուն, անծիր – պիտի հանես դու աշխարհ, // Եթե անդու կյանքիդ վրա անդուտ գիշեր չչոքի»¹³, - գրում էր Չարենցը դեռ 1933-ին իր մի ռուբայինում: Երկու հանճարների մասին իր մի ութատողում Հովհաննեսը մի նրբերանգ է հավելում: Սկսելով Չարենցի՝ դարձյալ Թումանյանին բնութագրող մի դիստիքոսով՝ որոշ փոփոխություն է կատարում ինտերտեքստում.

*Կա Մեծարենց, կա Տերյան և բազում ուրիշ պոետներ կան,
և՛ Թումանյանն է գուցե Արարատը մեր նոր քերթության... (596)*

Չարենցի՝ «Բայց Թումանյանն է անհաս Արարատը» հաստատական, աներկբա բնութագրմանը Դավիթ Հովհաննեսը համամիտ է, բայց հավելման ցանկություն ունի.

¹² Նույն տեղում, էջ 236 :

¹³ Ե. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Եր., 1968, էջ 412:

*Բայց դարիս ճակատին պիտի Չարենց անունը դրոշմվի
որպես թե՛ հզոր և թե՛ զոհ – զի ուրիշ բանաստեղծ ոչ մի
չգորեց կրքով ամեհի - այդքան ամբոխներ խելագար,
և ոչ ոք չգոհեց ամեն ինչ - հենց նույն ամբոխին, էլած գահ:
- Կարծես թե նշեց իր կյանքով սկիզբն ու վախճանը դարի,
և գրեց տողն իր արյունով... - Սրանով է նա վիթխարի (596):*

Կրկին Չարենցը բնութագրվում է իր իսկ խոսքով: «Սրանով է ահա նա վիթխարի»¹⁴, -ասում է Չարենցը մի ուրիշ հանճարի՝ Պուշկինի մասին «Ընթերցող պոետին» բանաստեղծության մեջ: Չարենցի տեքստերից հիշատակված օրինակները բացառիկ չեն այս պոետում: Բազմաթիվ են նրա բանաստեղծություններից ու պոեմներից քաղված բնաբանները, տողեր ու արտահայտություններ, որոնք ինքնին ինքնաբնութագրիչներ են և, անշուշտ, նպաստում են Չարենցի կերպարի ամբողջացմանը: Հիշենք միայն մի քանի օրինակ. «զոհ եղերական ու անբասիր» («Մահվան տեսիլ»), «գորշ մանկություն» («Մանկություն»), «Ետևում թողած Կարսը, Կարսի այգին ու հայրենական երկինքը մով» («Տաղ անձնական»), «Ու չդավեցիր թեև քո քնարին» («Թուղթ բանաստեղծ բարեկամիս...»), «հանգիստ հավերժական» («Դեպի լյառն Մասիս») և այլն:

Պոեմի կառուցվածքի, ոճի, պատկերային համակարգի քննությունը չէ իմ ինդիքը, այլ միայն Չարենցի դիմանկարի, մարդու և բանաստեղծի կերպարի բնութագրիչների դիտարկումը: Չարենցի կերպարն այս պոետում ամբողջանում է նրա դրամատիկ կյանքի բազմաթիվ դրվագների վերհիշումներով, առանձին ստեղծագործությունների մեկնություններով, որ ընդարձակ քննության նյութ է, ուստի պիտի բավարարվեմ միայն մի քանի ութատողերի դիտարկումով:

Այսպես, Չարենցի ընտանեկան մի հին լուսանկարի մեջ Դ. Հովհաննեսը տեսնում է (թե՛ զգում) «դեռ գիմնագիստի համագգեստով» բանաստեղծին՝ «հայացքն ըմբոստ, կուրծքը դուրս ցցած: - // Պատրաստ մեծ գործի, արձձե գնդակի, // խաչ էլնելու և խաչից իջնելու ցած...», իսկ «Նրա կողքին ծնողներն են, եղբայրներ, քույրեր, // որ չգիտեն, թե՛ այդ վտիտ մարմնում - // աշխարհին անտես – ի՛նչ հուր է վառվում, // և ի՛նչ աստված է ճակատն իր համբուրել» (596): Եվ խորհում է նաև՝ իսկ ինքը՝ «այս դեռահասը գիտե՞ արդյոք, - // որ մեզ պիտի տա կարոտախոտ ու լաց, և՛ ողբերգություն, և՛ սրտի դող...» (597):

Ահա մի ուրիշ տեսիլային պատկեր՝ «Homo Sapiens»-ի հուշումներով. «Ես տեսնում եմ պարզ: - Մի գյուղաքաղաք և մի ճանապարհ, // որ քաղաքային այգի է տանում, // ուր սպասում է մի Արա մանուկ // յուր Նուարդին, - որ չի՛ իմանում դեռ, // թե՛ ո՛ւմ է մերժում այդպես անտարբեր՝ նվիրել սիրտն իր...» (599): Ահա նաև՝ «Գավառական քնեած հարահորանջ քաղաք: // Գավառական

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 119:

արև: Գավառական փոշի: // ... Եվ հանկարծ մեկը, ձայնով մոռելանդ, // զիշատիչ քիթը խրած օդի մեջ - // նետում է ոսկյա իր տողերը պերճ,- // և ոգեկոչում՝ Պուշկին, Գյոթե, Դա՛նտ» (600): Չարենց բանաստեղծի ու մարդու մի այլ բնութագիր. «Քանի՞ պոետ կար իր մեջ: -Ինչպե՞ս էին մեկտեղվում որպես տարբեր գետերից առաջացած մի տարերք... // Եվ քանի՞ մարդ կար իր մեջ: -Ըստ պատկերի ու տեղվույն // մերթ՝ Մոհանդաս մի Գանդի, և մերթ՝ անմիտ մի Չարենց, // որ ընկնում էր պղտորված - մինչ աստիճանն ըստորին, // և ծառանում նույն պահին - ընդդեմ Ոգու մահացման...» (607): Եվ այս բազմադիմությանը որպես լրացում ահա մի ուրիշ ութատող.

*Մարեց իր կյանքը որպես տրագիկոմիկ մի պիես,
Որպես էպոս ինքնարար, որպես մի ֆարս, մի արկած... - Մերթ՝
պատանի մի դևիկ, ձեռքին «Homo Sapiens»,
մերթ՝ Սոմայի տրուբադուր, մերթ՝ մի ասպետ սիրարքած,
մերթ՝ կամավոր հայրենյաց - Մեռած Քաղաքը մտած,
մերթ՝ մի դենդի տեղական, հագին մի գորշ մակինտոշ, մերթ՝
խոհուն այր պետական, մերթ՝ բանաստեղծ մի կինտո:
- Եվ մնացին միշտ անհաշտ՝ նրա մեջ Դև ու Աստված (620):*

Որպես ամփոփում հիշենք ռեքվիեմի մյուս էպիտաֆիան, որ հեղինակը գրում է բանաստեղծի չունեցած գերեզմանին («Եվ չունեցավ նա գերեզման»), պարզապես Հայոց հողին, որն ամփոփում է նրա սիրտը: Ասում է՝ «Անցորդ, սիրիր այս հողը» (երկիրը, հայրենիքը), ասում է անցորդներին՝ ներկա ու գալիք, ասում է՝ սիրի՛ր, որովհետև՝

*Այն սիրուն է թաղված այստեղ,
որ եղավ իր վառվող օրերում - թմրկահար, մարտիկ և բանաստեղծ,
որ իր խենթ օրերի նման - եղավ փոթորիկ ու սամու...
... իսկ երբ հրդեհը հանդարտվեց,- և այրված մեր երկրի վրա
նստեց մոխի ըր սուկումի - չմարե՛ց կրակը նրա, -
և Ոգին, մոխրի տակ անթեղված - հրդեհեց առանց մնացորդ
ի՛ր իսկ մարմինը ողջակեզ... - Միրիր այս հողը, անցո՛րդ (636):*

Էդվարդ Միլիտոնյանի «Հրեղեն ասքի մոզր» խորագրով բանաստեղծություններն ժողովածուն, որ լույս տեսավ 2022 թ., իր չորս շարքերով ըստ էության նույնպես քնարական մի պոետ է, Չարենցի կյանքի ողբերգական պատմությունը՝ այն օրերի, միջավայրի դրվագային, բնորոշ կողմերի համադրությամբ: Այդ բանաստեղծությունները, առանձին կամ շարքերով, գրվել են տարիների ընթացքում, տեղ են գտել նրա գրեթե բոլոր գրքերում և այսօր նորերի հետ հավաք-

վել են այս ժողովածուի մեջ: Դրանք, հեղինակի խոսքով, իր «տուրքն են աշխարհի մեծագույն բանաստեղծներից մեկին»: Դրանք Չարենցի նկատմամբ Միլիտոնյանի հիացումի, սիրո, ցավի դրսևորումներն են՝ գնահատանքի զուգահեռով: Այդ ամենի մասին ես չեմ խոսելու, իմ խնդիրը, կրկնում եմ, միայն դրանց մեջ Չարենցի կերպարի դիտարկումն է, որը, ինձ թվում է, նաև հեղինակի առաջադիր նպատակն է եղել: Դեռ տարիներ առաջ (1979 թ.) գրած բանաստեղծություններից մեկում Միլիտոնյանն ասում է.

*Քո երգերը կուռ ու նվիրական
Պատմեցին ոգու և ցեղի մասին,
Եվ ինչպես կյանքդ՝ պատմությունն էլ մեր՝
Թվում է տեսիլք ու անիրական¹⁵:*

Ահա այդ «տեսիլք ու անիրական» թվացող կյանքի առանձին էջերի ու դրվագների ցուցադրությամբ ու մեկնությամբ՝ այս գրքում Միլիտոնյանը յուրովի կերպավորում է Չարենցին ու նրա ժամանակը՝ սևեռելով իր հայացքը հատկապես 1930-ական թվականների վրա, երբ «սիրտ էին խոցում «հակա» և «հանուն» բառերի տեգով», երբ «Մպանդ էր վերուստ լուռ կանխորոշված և դահիճ՝ անտես, // Որ կույր խաղի մեջ կասկածեն իրար որդի ու ծնող, // Եվ ահը տանի նրանց մատնության շեմերը այնպես, / Որ չտարբերվեն Հիսուս ու Հուդա, մատնիչ ու խաչվող» («Ապրեց նկարը», էջ 11), «Վախը մարդկային ծնում է դահիճ, ծնում է տիրան» («Երեսնական թվեր», էջ 18), «Ի կատար ածված հրամաններից, // Մահ է լերդացել և արյան ցատում, // Հարցաքննության ճիզվիտ ձևերից // Ահա սարսում են մարդ ու անասուն» («Բանաստեղծություն», էջ 25): Չարենցի կյանքի այս տարիների, նրա կրած տառապանքների և ողբերգական վախճանի վրա է Միլիտոնյանի սևեռումը գրքի հատկապես «Բանաստեղծի վերջին աշունը» և «Չարենցի վերջին գիշերը» շարքերում: Մի ինքնատիպ գրական հնարանք է գտել Միլիտոնյանը Չարենցի ժամանակը ներկայացնելու համար: «Բանաստեղծի վերջին աշունը» շարքի բանաստեղծությունների տակ, ինչպես այսօր սոցցանցերում, զետեղում է, ինչպես ինքն է ասում, «սոցցանցային մեկնաբանությունների նմանակություններ՝ մեջբերված երեսնական թվականների մատնագիրներից, բանաստեղծի մասին կարծիքներից և ասված ու չասված խոսքերից», որոնք այնքա՛ն իրական ու տպավորիչ են դարձնում ժամանակի պատկերը: Եվ այդ արձագանքողները, ինչպես հենց այսօր, առավելապես տգետ–ֆանատներ են, կա՛մ ծախս–քծնողներ, կամ վախկոտ ու նախանձոտ գրող–քննադատներ: Կան, իհարկե, նաև բանաստեղծին պաշտպանող, արժևորող հայտնի դեմքեր: Այսպես, օրինակ՝ «Աստղը» բանաստեղծության տակ Չապել Եսայանի խոսքն է. «Թերևս մեզանից ոմանց անունները անցնեն գալիք սերունդներին միայն այն պատճառով, որ Չարենցի արժեքով մեկի հանդեպ եղած են արդար կամ

¹⁵ **Էդվարդ Միլիտոնյան**, Հրեղեն ասքի մոզը, Եր., 2022, էջ 9 (այսուհետ հղումները անմիջաբար):

անարդար» (39): Իսկ ինչ-որ բանվոր Պողոս հենց Եսայանի խոսքին է պատասխանում. «Դու էիր պակաս մեզ դաս տաս, արևմուտքի շպիոն, դու էլ կբռնես նրա ճամփեն»: Կամ՝ «Պետությունն ու բանաստեղծը» բանաստեղծության տակ Հրաչյա Քոչարի «մեկնաբանությունն» է. «Չարենցը մի քար է, ընկած խորհրդային պոեզիայի ճանապարհին» (36): Կամ՝ Ազատ Վշտունու արձագանքը. «Մակայն ինչպես է, որ նա այժմ ազատ նստել է իր տանը և աշխատում է: Չարենցը նացիոնալիստ գրող է» (56): Եվ, ավա՛ր, իրական է (ինչպես այսօր), որ այդ «ֆեյքոդները», «կարծիք» հայտնողները առավելապես տգետ ու ծախու մարդիկ են կամ կեղծ անուններ՝ Հրձիգ Արամ, Հեքիմ Ասո, Քյաբարչի Մխո, Սև Մկո, Աթեիստ Սադայել, Մարքսիստ Հակո, Աշուղ Դարչո և այլն:

«Բանաստեղծի վերջին աշունը» և «Չարենցի վերջին գիշերը» շարքերում պատկերված կյանքը իրապես մի մղձավանջ է, «միստերիա գեհենական» (33): Ահա «Լուկա» բանաստեղծությունը.

*Ջարդուխուրդ մարմին,
Հիշոց ջղաձիգ,
Կտա լոկ մորֆին
Մի պահ մոռացիկ:
Չառանցանքն էլ չի
Փրկում քեզ քեզնից,
Ցավ է հիշել ճիշտ
Ո՞վ էս, որտեղի՞ց:
Երազ իրական՝
Չարքի զույգ ականջ,*

*Իրար ի՛նչ նման՝
Մի գեշ մղձավանջ:
Պրկվում է, զարկվում
Մարմինը պատին,
Թող թափվի արյուն,
Հոգին թող պայթի:
Ո՞վ կհորինի
Շեշտակի մի մահ,
Կամ մի քիչ մորֆին
Ցնդելու համար (40):*

Այս շարքում Չարենցի կերպարն ամբողջանում է «Բանաստեղծն ու պաշտոնյաները», «Պետությունն ու բանաստեղծը», «Բանաստեղծն ու ընթերցողը», «Պոետն ու առաջնորդը» և այլ կերպ վերնագրված հարաբերությունների գուգահեռում՝ ոգեշունչ կյանքի օրերից մինչև հալածանքի ու բանտի օրեր: Մի ամբողջ կյանք՝ վերջին աշնան մղձավանջի համապատկերում: Իսկ «Չարենցի վերջին գիշերը» շարքը այդ մղձավանջի թանձրացումն է, բանաստեղծի ցավի ու ըմբոստացման վերջին ճիչն ու հանգչելը և «զարմանալի» հարությունը:

*Նրա հայհոյանքը՝ թունդ հայերեն,
Պատռում է գիշերվա կտավը կոշտ,
Պատերին գրված արյան բառերով
Դուրս է հորդում ցավը որոտընդոստ:
... Ջարդոտվում, ծովում են ոսկորները,
Մորֆի : Ճիչն է նրա՝ մինչև առաստաղը հասնող... (74)*

Տառապանքը ծանր է ավելի, երբ մտածում է, որ խաբված է, որ «Հեղափոխությունը խժժում է իր որդիներին», և հավատն է ոտնատակ ու ցեխ, որովհետև «երգել է, փառաբանել վայրի ուժը ամբոխների և կամքը ղեկավարի, նաիրյան բախտը կապել օրերին կարմիր», իսկ ընկերները բանտում են կամ արդեն գնդակահարված... Եվ հիմա՝

*... Ընկերներին հասած գնդակներից
Ծակոտկեն է հոգին և մարմինը՝ ծվատ:
... «Հեյ նեղճակատ կինտո», - գոչում է նա նորից...
... Եվ չի պաղատում խիղճ, և չի պաղատում գուլթ... (75)*

Եվ ահա տառապանքների վերջին ակորդը՝ խոնջացած մարմին և մահ: Այնուհետև հավերժությունն է....

*Բանտախուց:
Ճնդոված կավի մի կտոր,
որ մարմին է դեռ:
Ամեն ինչի վրա քրքջացող
սարկաստիկ, մեծադողող քիթ,
որի ստվերը խոնավ պատին
գիյոտինի տապար է հիշեցնում:
Հայհոյանքից չորացած բերան,
որից երբևէ ոսկեդրամի պես հատած
շողշողուն բառեր են ընկել ուխտատեղի ջրավազանի մեջ:
Շապիկ:
Ասես ցանկության ծառին ագուցած ծվեն:
Ձեռք՝ ջղաձիգ, վերից թափահարվող,
ներքևում պղտոր ջուր (շնաձկներով լի):
Նան մի կղզյակ՝
վրան երկաթագիր «հայրենիք» գրած,
ուր ինչ-որ նաիրցիք (գիրկապ անող)
գաղտնագողի մատնագրեր են շարում շամփուրին,
որպես խոզի արյունոտ մսակտոր:
Ձիասայլակով հաց էին բերել Երևանի բանտ:
Ձիասայլակով նրա դին տարան
հավերժության հացի խանութ (72):*

Ավելի քան տեսանելի պատկեր: Դիմանկար՝ հետնապատկերի բնութագրիչ մանրամասներով, բովանդակային լրացումներով: Բոլոր բառերն ու պատկերները, խորհրդանշային թե ոչ, որոշակի պատմություն են հուշում, մեկնության

խորքային հնարավորություն են տալիս: Չարենցի դին տարան անհայտ ուղղությամբ: Առ այսօր նրա անհայտ գերեզմանի խնդիրը Միլիտոնյանը «լուծում» է յուրովի՝ «... նրա դին տարան հավերժության հացի խանութ»: Որպես «հա՞ց հանապազոր», թե՛ «այս է մարմին իմ, առեք և կերեք» հուշումներով: Եվ որպես «հավերժության հաց»: Եռակի խորհրդանշային այս վերջնատողին հավելենք 2021 թվակիր «Պոետ» վերնագրով բանաստեղծության մեջ հեղինակի այն համոզումը, թե «...նա է տերն այս խանութի // Ով անվարձ է իր հոգին մատուցում, // Հրաշք հանգի հետ անկշիռ նյութի // Եվ բույրով հացի...» (81): Նաև «Էպիտաֆիա» (անգերեզման Չարենցին և Մանդելշտամին) բանաստեղծության այն եզրահանգումը, թե «Նրանց պետք չէ տապանաքար, // Երկրագունդն է վայել նրանց» (80): Այն իրողությամբ, որ Եղիշե Չարենցի հիշատակին նվիրված առաջին բանաստեղծությունը գրվել է 1937, վերջինները՝ 2022 թթ., միանգամայն համոզիչ է հնչում Միլիտոնյանի այն հավաստիացումը, թե «Սրանով չի ավարտվում Չարենցապատումը»: Անշուշտ՝ ոչ միայն իր: Դեռ գալու են նոր բանաստեղծներ՝ «ապագայի երգասանները», և Չարենցը նրանց հետ է լինելու՝ որպես հոգևոր առաջնորդ, և նրանք նոր երգեր են նվիրելու «ընդմիջ տ մեծ ու սիրելի» բանաստեղծին, որ կրում է «պսակը // դափնե // և // փշե // միաժամանակ»...

ВАЗГЕН ГАБРИЕЛЯН – Портрет Чаренца в постчаренцевской армянской поэзии. –

Бесспорно, поэзия Чаренца оставила глубокий след как в армянской поэзии его времени, так и в последующие годы. После смерти Чаренца, даже во время запрета его имени и произведений, новое поколение армянских поэтов проходило свой литературный путь «под духовным покровительством Чаренца» (С. Капутикян). И в те и особенно в последующие годы, когда творчество Чаренца стало достоянием широкой публики, в своих выступлениях и статьях наши поэты совместно с литературоведами постчаренцевского периода неоднократно комментировали и оценивали творчество великого поэта, его место и роль в нашей поэзии. Однако эта статья не об этом, а только об их поэтической беседе с Чаренцем, обращении к образу Чаренца в стихах, о том, как преобразовывался Чаренц-человек и поэт в их поэтической речи, как характер, как образ-портрет, как картина в живописи - внешне и внутренне, а также в действии.

Как в Армении, так и в Диаспоре были написаны многие стихи посвященные Чаренцу. В рамках статьи их упоминание, естественно, ограничено. Были наблюдаемы стихи Геворга Эмина «Видение» (1937, декабрь), Рачия Ованнисяна «Мертвый поэт» (1940), Ваагна Давтяна «С Егише Чаренцем» (1977) и «Поэтический пир» (1977), поэма Рачия Ованнисяна «Фонарь Чаренца» (1988 г.), поэма с триолетами Давида Ованнеса «REQUIEM AETERNAM памяти Егише Чаренца» (1997 г.) и сборник Эдуарда Милитоняна «Кудесник огненного сказания» (2022 г.), в которых более видны портрет великого поэта, его образ, образ его времени и трагической жизни.

Эти поэтические образы, безусловно, по-своему дополняют созданный к настоящему времени серьезную литературоведческую совокупность про творчество.

Ключевые слова: стихотворение, цикл стихов, образ, изобразительное искусство, палитра, портрет, персонаж, смысл, революция, драма, трагедия, диктатура, основоположник, стилизация, интертекст

VAZGEN GABRIELIAN – *Portrait of Charents in post-Charents Armenian poetry.* – It is undeniable that the poetry of Charents left a deep mark both on the Armenian poetry of his day and the following years. After the death of Charents, even during the period of ban on his name and works, the new generation of Armenian poets passed their literary path “under the spiritual auspices of Charents” (S. Kaputikyan). In those and especially in the following years, when Charents’ work became accessible to the public at large, in their speeches and articles our poets, together with literary critics of the post-Charents era, repeatedly commented and valued the great poet’s work, his place and role in our poetry. The article is not about that portrayal in general, it focuses on their poetic conversations with Charents, references to the image of Charents in their poems, how Charents-the man and the poet was transformed in their poetic speech, to what extent it is visible as a character, as character-portrait, as if as a painting in fine art - both externally and internally, also in action.

Many poems dedicated to Charents were written both in Armenia and in the Diaspora.

Within the limits of the article, their reference is naturally limited. The poems of Gevorg Emin “Vision” (1937, December), Hrachya Hovhannisyan’s “To the Dead Poet” (1940), Vahagn Davtyan’s “With Yeghishe Charents” (1977) and “Poetic Feast” (1977), Hrachya Hovhannisyan’s “Charents’ Lantern” (1988), are considered, as well as Davit Hovhannes’s triolet poem “REQUIEM AETERNAM In Memory of Yeghishe Charents” (1997), and Edward Militonyan’s collection “The Wizard of Fiery Legend” (2022), in which the great poet’s portrait, image, and the image of his time and tragic life are most visible.

These poetic images certainly complement, in their own way, the respectable set of literary studies of Yeghishe Charents work that has been created up to now.

Key words: *poem, series-poem, image, fine art, palette, portrait, character, meaning, revolution, drama, tragedy, dictatorship, pioneer, stylization, intertext*